

PAVEL JECH / 23. 7. 2020

O Mileně Jelinek

Milena Jelinek se dokázala podívat takovým pohledem, že si byl člověk jistý, že o něm ví – nebo mohla by vědět – všechno. Pro její studenty to nebylo nic příjemného, protože tak mohli snadno dospět k hrůznému poznání, že jejich pedagožka ví nejen o všech jejich chybách, ale i vnitřních úzkostech. Navíc to byla pedagožka, která se nespokojila s běžným výkonem a svým studentům se nikdy nebála říct o všemožných nedokonalostech v jejich psaní. Svým pronikavým pohledem a přímočarým jednáním si také dokázala znepřátelit kolegy i úřady. Dnes už sice neznáme všechny detaily, ale faktem zůstává, že v padesátých letech byla Milena Tobolová, jak se za svobodna jmenovala, požádána, aby ještě před ukončením studia scenáristiky opustila FAMU. Nic nepomohlo, že podle jejího scénáře vznikl na Barrandově film *Snadný život*. Napsala ho v devatenácti a vlastně jím předběhla proslulou generaci nové vlny. Je víc než pravděpodobné, že poněkud chmurné rysy v její povaze způsobil právě nedobrovolný odchod ze školy.

Milenin tvrdý přístup ke studentům byl vyvážen její moudrostí a velkorysým porozuměním pro ostatní. Sarkasmus a strohý styl pro ni nebyly jen účinným prostředkem, jak se okamžitě dostat k jádru věci, případně někoho utřít, sloužily také jako ochranný krunýř pro citlivou a zranitelnou duši oddanou umění, literatuře a zejména filmu. Film milovala – a nejen pro jeho umělecké možnosti, ale také pro jeho schopnost bavit.

Milenini někdejší studenti z Columbia University nedávno uspořádali vzpomínkové setkání online: na monitoru jsme měli šachovnici smutných, trochu ztracených tváří lidí, kteří se snažili zachytit vzpomínku, jíž by vyjádřili, co pro ně Milena Jelinek znamenala jako jejich mentor. Z tohoto kaleidoskopu videí z celého světa vyvstal obraz moudrého a váženého mistra se skvostným smyslem pro humor, s láskou k filmu a hlubokou úctou a porozuměním pro mladé filmaře. (Byl jsem kdysi na Columbii Mileniným asistentem a nikdy nezapomenu na spiklenectví, které svítilo z jejích očí po

jedné projekci filmu Billyho Wildera, jako by v tu chvíli přesně věděla, v čem spočívá kouzlo Wilderových filmů.)

Když začala Milena vyučovat na Columbia University, setkala se tu se svým vlastním mentorem z FAMU, Frankem (dříve Františkem) Danielem a svým spolužákem Milošem Formanem, kteří tu začátkem osmdesátých let koncipovali nový studijní program zaměřený na film. Když pak Frank Daniel odešel na University of Southern California a Miloš Forman se stáhl z akademického prostředí, aby točil filmy, Milena se stala pro mnoho studentů na Columbii gravitačním bodem. Vedla je při psaní scénářů a přednášela svou vlastní verzi kurzu analýzy scénáře, jímž se před tím proslavil Frank Daniel, který vycházel z dramaturgických přístupů poprvé formulovaných v Praze na FAMU.

Mám za to, že bytostná schopnost Mileny Jelinek napojit se na studenty pocházela ze dvou hluboce osobních zdrojů. Tím prvním bylo dvacet let, jež strávila jako matka a žena v domácnosti: mnoho bývalých studentů si pamatuje, jak se chopila mateřské role i v jejich životech, a její kolegové s láskou vzpomínají na znamenitá jídla, jimiž dokázala navodit rodinnou atmosféru i mezi občas rozhádanými kolegy. Druhým zdrojem byl její dvojitý exil: byla vyhnána ze své země a ze své z profese. Milena přišla do Spojených států v roce 1961 po dobrodružných námluvách s expatem Bedřichem Jelínkem, uznávaným vědcem, kterého potkala prostřednictvím Miloše Formana, Jelínkova spolužáka na koleji v Poděbradech.

Jedna Milenina letitá přítelkyně nedávno vzpomínala na nádherný letní den, který trávila s ní a jejími dětmi ve Westchesteru ve státě New York. V jednom okamžiku se Milena náhle rozplakala: „Moji přátelé v Praze umírají a my jsme tady na takhle krásném místě,“ řekla. Bylo to 21. srpna 1968. Trápila se spíš nudou než traumatem z okupace. O pár let později si pak Milena uvědomila, že „propásla novou vlnu“. Stejně jako Milan Kundera, Milenin pedagog na FAMU, zjistila, že „život je jinde“. Přesto jako žena v domácnosti vytvořila tři krátké nezávislé filmy a psala scénáře, ale ty byly pro americké producenty příliš esoterické. Po celá desetiletí zakoušela zneuznání, díky němuž ale lépe rozuměla úzkostem svých studentů a dokázala v nich pěstovat naději.

Milena Jelinek oživila na konci devadesátých let svou na čtyřicet let přerušenu kariéru scenáristky adaptací *Zapomenutého světla* – zamyšleným a citlivým filmem o

normalizaci, který patří k vrcholům české kinematografie té doby. I když byla povahy spíše melancholické, dokázala se po úspěchu tohoto filmu znovu nadchnout pro další umělecké projekty. Kromě psaní nových scénářů, včetně toho, v němž využila zkušenost z posledních dnů před odchodem z Československa, se pouštěla i do dosud nevyzkoušených forem – mezi nimi byla i divadelní hra *Adina*, která měla premiéru v Divadle na Vinohradech v roce 2008, a operní libreto založené na milostných vzplanutích Franze Kafky. Oddanou pedagožkou zůstala až do konce – svůj seminář na Columbii učila, dokud jí v tom nezabránilo trápení s covidem-19.

Česká kultura nevytváří diasporu snadno. Exilová identita české krajany v zahraničí nijak zvlášť nezajímá, protože se většinou rozhodnou pro rychlou asimilaci; netěší se kdovíjaké důvěře ani v domovské zemi, která obvykle vykazuje zvýšenou citlivost na cizí rysy emigrantů. Milena Jelinek žila a psala na omezeném území, ač se tomu sama bránila, byla to země nikoho, již se nakonec rozhodla přijmout za svou. Posledních třicet let se jako správná Američanka pohybovala mezi svými domovy na Upper West Side na Manhattanu a v Cape Cod v Massachusetts a obklopovala ji její plně amerikanizovaná rodina. I když měla svou pedagogickou kariéru na prestižní univerzitě v New Yorku, psala česky a výhradně o Češích a české kultuře. Ale ne nutně pro Čechy. Psala pořád pro sebe, a možná jenom pro sebe, nejistá, zda Češi její perspektivu přijmou. Ocitla se v pasti: mohla psát jen o tom, na čem jí záleželo, ale nedokázala uvěřit, že by to někoho zajímalo. Nakonec se ukázalo, že některé ano. V *Zapomenutém světle* jemně zachytila zákeřnost normalizace, jak ji poznala v každodenním životě během občasných návštěv v sedmdesátých letech. V *Adině* použila větší literární gesto, aby odsoudila kolaboraci a podvolení se a vlastním pohledem outsidera prozkoumala očividná tabu nedávné minulosti.

Psaním zkoumala a nakonec uchovala svou vlastní českou identitu; její psaní bylo ale v důsledku také výzvou Čechům, aby přemýšleli o tom, co znamená jejich identita pro ně samé.

V roce 2015 přednesla Milena Jelinek přednášku pro skupinu evropských scenáristů na workshopu Středomořského filmového institutu na ostrově Nisyros v Řecku. Patřila mezi lektory, kteří tuto prestižní vzdělávací instituci zakládali, a tato její přednáška pozoruhodným způsobem přesáhla hranice scenáristiky, byla aktem sebereflexe. Hravou formou dospěla ke konstatování, že každý filmový příběh, vlastně jakýkoli

příběh, je jen o tom, že se za něčím honíme nebo před něčím utíkáme. Uváděla příklady z výjimečných filmů i ze svých vlastních romantických zážitků, čímž svou tezi dokládala – a její publikum s ní souznělo. O svém vztahu k rodné zemi, k rodnému jazyku a k filmové kultuře nemluvila, ale bylo zřejmé, že i ten osciluje mezi oněmi dvěma tématy: za něčím se hnát, před něčím utíkat.

Milena Jelinek zemřela v New Yorku 15. dubna 2020.